

Kuyper schreef toen onder meer: 'Het Réveil heeft geen theologie en is theologisch onhoudbaar'. Het kon daarom niet voldoen aan zijn 'eisch, dat het leven, door de[n] Réveil gewekt, van exotisch inheemsch worde, en arbeide aan de geestestaak van onze natie'; vandaar ook zijn 'antithese: Niet het zwevend Réveil, maar ontwikkeling van het Calvinisme, als *blijvend element*'.³⁴

In het verlengde van hun discussie verscheen in het voorjaar van 1874 Kuypers eerste studie over het calvinisme: *Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden*. Daarin kwam hij, na afstand te hebben genomen van Stahl (Stahl behoorde bij 'kringen van hof en adel, meer uit den Réveil dan uit het Calvinisme geloovig'; Groen evenwel was 'te goed Nederlander en te zeer een volksman' om 'ons Puriteinsch en Calvinistisch volk' niet als zodanig te eren), via onder meer 'het Calvinistisch beginsel', dat leidde 'tot scheiding van kerk en staat, zoodra niet allen in den staat Calvinisten zijn', en 'het Calvinistisch centraal-dogma', de verkiezing, dat mensen hun roeping deed verstaan, op de *electi*, de gemeenteleden wees, en zo het 'democratisch ... beginsel' in kerk en staat bracht, uit bij een program van 'Christelijk liberalisme', gelijkend op dat van 'de radicalen der linkerzij'. In dat verband besloot Kuyper met enkele sterke uitspraken, zoals: 'In het formeel program voor ons maatschappelijk leven staan Fourier en St. Simon soms na aan den profeet van Nazareth', en: 'Paulus is apostel 66k der democratie', maar meer dan een eerste schets bood zijn studie niet. Kuyper noemde de 'sovereiniteit in eigen kring' als tegenhanger van volkssovereiniteit en 'organische volksvertegenwoordiging' als middel van democratie, maar werkte deze denkbeelden niet verder uit. Overduidelijk was echter de laatste zin van zijn eerder als rede voor studentenclubs gehouden verhaal: 'Dat althans het jonge Nederland ... [niet] meer zegge, dat wij Nederlandsche Calvinisten een partij van reactie zijn!'³⁵

In zes jaar tijds had Kuyper een hele weg af gelegd. Had hij, de leerling van J.H. Scholten, in 1867 het moderne begrip 'democratie' vooral met Calvijn verbonden om het in de kerk een plaats te geven, nu bracht hij, geïnspireerd door de nationale geschiedschrijving van Groen, R.C. Bakhuizen van den Brink

34. Groen aan Kuyper, 4 april, 3 mei, 7 mei 1873, en m.n. Kuyper aan Groen, 1 september, 25 november, 27 november 1873; *Briefwisseling*, t.a.p.

35. Amsterdam 1874, 12v., 41, 46, 54vv., 65vv. (aangehaald naar eerste druk; de nummering in de enkele maanden later verschenen tweede druk is afwijkend). Kuyper hield de rede in nov. '73 voor studenten in Utrecht, later o.m. te Leiden en Kampen. Met de naast Saint Simon genoemde 'Fourrier' is wsch. bedoeld de utopische socialist F.M.C. Fourier (1772-1837). Over 'organische volksvertegenwoordiging' uitvoering: *Ons Program*, 399-464.